

İMAN VE MAHIYETİ KONUSUNDA MU'TEZİLE İLE EHL-İ SÜNNET POLEMİĞİ

RECEP ÖNAL*

The Argument Between Ahl al-Sunnah and Mu'tazila about Faith and Its Nature

Abstract: The concept of faith and its nature has been one of the most hotly debated issues by the Islamic sects from the early times. The main framework of this discussion constitutes what the distinction should be between faith and unbelief and how to define the boundaries of muslim, unbeliever and sinner. Various issues around Islam, faith, ingenuity, profess and action concepts, the condition of the great sinner, faith - act relationship, increase and decrease of faith and the relationship faith -Islam have been discussed. This article, after giving general information about the debate over faith, discusses Mu'tazilah's related views and evidences about the issue. In addition, after the Ahl al-Sunnah the criticism against Mu'tazilites has been mentioned, general assessment of the works of the debate around the concept of faith will be made.

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kalam ABD.
[onal1975@gmail.com].

Key Words: Mu'tazıla Ahl al-Sunnah, Faith, Islam, Unbelief, Hypocrisy.

Öz: İlk dönemlerden itibaren İslam mezhepleri tarafından üzerinde en çok tartışılan konuların başında iman kavramı ve mahiyetine ilişkin meseleler gelir. Bu tartışmanın ana çerçevesini ise, iman ile küfür arasındaki ayrımın ne olması gerektiği, mümin, kâfir ve fâsık kelimelerinin sınırlarının nasıl belirleneceği meselesi teşkil eder. Bu meseleler etrafında İslam, iman, marifet, ikrar ve amel kavramları, büyük günah işleyeninin durumu, iman-amel ilişkisi, imanın artıp eksilmesi, iman-İslam ilişkisi gibi çeşitli konular tartışılmıştır. Bu makalede, iman ve mahiyetine ilişkin bu tartışmalar hakkında genel bilgi verildikten sonra, Mu'tezile'nin konuya ilişkin görüşleri ve kullandığı delilleri ele alınacaktır. Ayrıca Ehl-i Sünnet'in Mu'tezile'ye yönelttiği eleştirilere de temas edilerek, iman kavramı etrafında yürütülen tartışmaların genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Mu'tezile, Ehl-i Sünnet, İman, İslam, Küfür, Fısk.

Giriş

İslam'da ortaya çıkan itikâdi mezheplerin doğuş sebeplerinden biri iman maddelerine dair kanaat farklılıklarıdır. Bu farklılıkların ortaya çıkışında siyasî ve ictimâî hâdiseler önemli rol oynamıştır. Hz. Peygamberin vefatından sonra imamet ile ilgili ileri sürülen siyasî düşünceler, Hz. Ebu Bekir dönemindeki ridde olayları, Hz. Ali döneminde meydana gelen iç savaşlar, ilk kelâmî problemlerinin ortaya çıkışına neden olmuştur.¹

Bu tartışmalar genel olarak iman nedir? Amel ile iman arasında ne gibi bir münasebet vardır? Amel imandan bir cüz müdür? İman ile küfür arasındaki sınır nedir? İman ziyadelik ve noksanlığı kabul eder mi? Mürtekib-i kebirenin dinî durumları nedir? gibi sorular etrafında cereyan etmiştir. Bu sorulara verilen farklı cevaplar Hâriciyye, Mürcie, Şia gibi çeşitli mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

¹ Ebu'l-Mûsâ el-Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev.: Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İstanbul 2005, s. 27-28; Hasan b. Mûsâ el-Nevbahtî, *Fıraku's-Şia, Dâru'l-Edvâ*, Beyrut 2006, s. 29-35; Muhammed Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, tahk. A. F. Muhammed, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 11.

Söz konusu sorulara cevap arayan her bir mezhep, bu problemleri kendi düşüncesine göre çözmeye çalışmış, kendi görüşlerini temellendirmek için çeşitli ayet ve hadislerle başvurmuş, fikirlerini benimseyenleri de tekfir etme yoluna gitmiştir. Bu tartışmalara müdahil olan ve İtikâdî alanın bütün konularına ilişkin görüşler ortaya koyan mezheplerden biri de Mu'tezile'dir.

Mu'tezile tartışılan meseleler karşısında aklî verilere dayanarak kendi metodolojisini oluşturmuş ve bu metodoloji ile diğer mezheplerin görüşlerini değerlendirip onlara karşı tavrını belirlemiştir. Bu değerlendirme hilafet, imamet, iman, kebîre, kader, Allah'ın isim ve sıfatları meselelerine varıncaya dek birçok konuyu içermiştir. Mu'tezile itikâdî alanlarda yürütülen tartışmalarda diğer mezheplere karşı duruşunu da "Tevhid, Adâlet, el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn, Va'd Vâ'id, Emr-i bi'l-Ma'ruf Nehy-i ani'l-Münker şeklinde beş prensip (Usûlu'l-Hamse) etrafında merkezileştirmiştir.²

1. İman Kavramının Mahiyetine İlişkin Tartışmaların Tarihi Arka Planı

123

OMÜİFD

Kelâm ilminde üzerinde en çok durulan konuların başında iman, küfür, fîsk, kebîre kavramları gelir. Bunun nedeni bu kavramların Kur'an'ın en mühim terimlerini teşkil etmesidir.³ Özellikle iman terimi dinin merkezinde bulunmakta ve dini hayatın bütün yönlerine bir anlam ve değer kazandırarak hukukî ve siyasî bir anlam ifade etmektedir.⁴ Nitekim Sıffin savaşı ve Emevîler'in sahneye çıkışıyla hilâfetin meşruiyeti üzerinde yapılan münakaşalar, halifede bulunması gereken nitelikleri belirtmek ve iman kavramı üzerinde durup, imanı açıklamaktan daha ziyade; onu düşmanlara karşı müdafaa için düşünmeye yönelik olmuştur.⁵ Çünkü iman; İslam ümmeti içerisinde "Vatandaşlık" hakkı anlamını taşımakta

² Ebû'l-Hüseyn el-Malaî, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*, nşr. Muhammed Zahid b. el-Hasan el-Kevserî, Beyrut, 1997, s. 36; Ebû Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman el-Hayyât, *Kitâbu'l-intisâr ve'r-redd alâ ibn Râvendî el-mülhîd*, tahk. H. S. Nyberg, Beyrut, 1993, s. 126-127; Osman Aydın, *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci-Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf*, Ankara, 2001, s. 50 vd.

³ Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev.: Selahaddin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 2005, s. 17.

⁴ M. Said Yazıcıoğlu, *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 43

⁵ Louis Gadret, "Hicrî 330 Yılından Önce İslâm'da Din ve Felsefe", *İİED*, çev.: M. Sait Yazıcıoğlu, Ankara, 1982, c. 5, s. 333.

ve müminleri diğer insanlardan ayıran bir terimi ifade etmektedir. Dolayısıyla kebîre işleyen kişinin kurtuluşu, aynı anda günahkâr ve mümin olan kimsenin hukukî durumu ve hepsinden önemlisi kişinin imanı ile ilgili eleştiri, onu “İslam” ülkesinden çıkarma anlamına gelmekteydi.⁶

Bu çerçevede İslam düşünce tarihinde tartışılan ilk kelamî meselelerden biri şu olmuştur: Bir Müslüman günah işledikten sonra da Müslüman olarak kalır mı? Yahut kurtuluşa ermek için yalnız iman yeterli mi, yoksa onun amellerle de kendisini göstermesi gerekir mi? İtikâdi mezhepler bu soruların cevabını iman olgusunun mahiyetinde aramışlardır. Bilindiği kadarıyla Sıffin savaşı esnasında Hz. Ali’ye karşı ilk isyan eden ve iman, kebire ve kâfir gibi kavramlarını kendi düşünce sistemine göre izah eden ve böylece iman tartışmasını başlatan ilk mezhep Hâricîler olmuştur.⁷ Hâricîler, her kebirinin küfür olduğunu, dolayısıyla kebir işleyen bir kimsenin Müslüman olarak kalamayacağını ve kendilerine muhalif olanların bulunduğu yerin dâr-ı küfür olduğunu belirterek mevcut idareye karşı tekfir hareketini başlatmışlardır.⁸ Sıffin savaşı sırasında başı çeken Hâricîler, dinsel ve siyasal egemenliği kendinde toplayan bir makam tanımayıp başta Hz. Ali ve Muaviye olmak üzere bu savaşa katılan herkesi kâfir saymıştır.⁹ Diğer taraftan İslamiyet’in doğru anlaşılıp tatbik edildiği ve ismi “Dârü’l İslam” olan tek yerin kendilerinin yaşadığı bölge olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁰ Hâricîler’in bu tutumu iman ve mahiyeti üzerinde çeşitli tartışmaların ortaya çıkmasında ve bu meselenin itikâdi bir sorun olarak gündeme gelmesinde önemli rol oynamıştır.

Diğer taraftan Hâricîler gibi düşünmeyen yeni bir grup (Mürctie) ortaya çıkmıştır. Bu grup, ameli niyet ve inançtan sonra ikinci derecede ele alarak, “Nasıl küfürle beraber taatın faydası yoksa imanla beraber mâsiyetin de zarar yoktur” fikrini savunmuştur.¹¹ İmanı da “İnanılması gere-

⁶ Muhammed Âbid Câbirî, *İslâm’da Siyasal Akıl*, çev.: Vecdi Akyüz, Kitapevi İstanbul, 1997, s. 619.

⁷ Nevbahî, *Firaku’ş-Şia*, s. 37, 43; Şehristâni, *el-Milel Ve’n-Nihal*, s. 119; Muhammed Ebu Zehra, *İslâm’da Siyasî İtikâdi ve Fikhi Mezhepler Tarihi*, çev.: S. Kaya, Şuara Yay., İstanbul 1996, s. 105.

⁸ Eş’ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 102-103; Şehristâni, *el-Milel Ve’n-Nihal*, s. 120.

⁹ Nevbahî, *Firaku’ş-Şia*, s. 43 vd.; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, DİB Vakfı Yay., Ankara 2005, s. 54; Şehristâni, *el-Milel Ve’n-Nihal*, s. 113-115.

¹⁰ Eş’ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 103, 333.

¹¹ Şehristâni, *el-Milel Ve’n-Nihal*, s. 141.

ken bütün hususları dil ile ikrar etmektir" şeklinde tarif ederek, Ehl-i kıblenin tamamını, imanlarını dilleriyle ikrar edişlerinden dolayı mümin olarak kabul etmek gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca kebire sahibinin bu dünyada iken cennetlik veya cehennemlik olduğuna yönelik herhangi bir hükmün verilemeyeceğini, bu nedenle onun hükmünün kıyamet gününe bırakılması gerektiğini ifade etmiştir.¹²

Hâricîler "iman'a" öznesi cihetinden baktıkları için yaklaşım tarzları hep olumsuz olmuştur. Yani onlar "kâfir kimdir?" sorusu ile işe başlamışlardır. Hâlbuki bu yeni grup (Mürctie) "mümin kimdir" sorusuna cevap vermeye çalışmıştır. Bundan dolayı Hâricîler İslam toplumunu oluşturan bireyleri tespit etmek ve mümini tanımlamak yerine, Müslüman toplumdaki kovulacak olanları belirlemeye çalışıp İslam toplumunu sürekli olarak kâfirlerden temizlemekle meşgul olmuşlardır.¹³ Mürctie ise ahlâki davranışın önemini inkâr etmiş, bunun yerine imanı veya toplumun üyeliğini önermişler, bunu ifade etmenin en güzel yolunun da, "imanla birlikte günahın zarar vermeyeceğini" söylemek olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁴

Hicri III. asrın başında bir itikat mezhebi olarak zuhur eden, yeni bir grup (Mu'tezîle) ortaya çıkmıştır. Bu grup kebîre işleyen kimselerin ne Hâricîler'in iddia ettiği gibi kâfir, ne de Mürctie'nin iddia ettiği gibi mümin olduğunu iddia etmiştir. Böyle birinin iman ile küfür arasında "fısk" denilen üçüncü bir merteye de olacağını savunarak farklı bir izah getirmiştir.¹⁵ Her iki görüş arasında orta bir yerde duran Mu'tezîle, "Kebîre işleyen kimse imandan çıkar ama küfre de girmez. Küfür ile iman arasında bir yerde bulunur."¹⁶ şeklinde bir izah getirmiştir.

Ehl-i Sünnet âlimleri ise Hâriciyye, Mu'tezîle ve Mürctie gibi mezheplerin konuya ilişkin görüşler arasında orta yolu bulmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede ihtilâflı konularda daha duyarlı ve temkinli davranmış,

¹² Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 137; Nevbahî, *Fıraku's-Şia*, s. 33.

¹³ Akbulut, *Sahabe Devri Siyâsi Hâdiselerin Kelâmî Problemlere Etkileri*, s. 260; İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 21-22.

¹⁴ Montgomery Watt, "İslâm Kelâmında İman Kavramı" (çev.: Süleyman Akkuş), *SÜİFD*, 2005, c. 11, s. 87.

¹⁵ Kâdî Abdülcebbar, Ahmed, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 471, 484, Tahk. Hüseyin b. Ebu Haşim, Beyrut, 2001; Hayyât, *Kitâbu'l-intisâr*, s. 164-165; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 36, 49.

¹⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 450-451; Ahmed Muhammed Suphi, *Fî-İlmi'l-Kelâm: Mu'tezîle*, Beyrut 1985, c. 1, s. 163.

kebîre işleyeni kâfir değil, günahkar mümin kabul ederek ümmetin içine dahil etmişlerdir.¹⁷

2. İman Kavramının Tarifine Yönelik İleri Sürülen Görüşler

Sözlükte “e-m-n” fiili, her türlü korku ve şüpheden uzak, emniyette ve güvende olmak manasına gelir. Bu anlamındaki “e-m-n” kökünden türeyen iman, birine güvenmeyi, inanmayı ve onu tasdik etmeyi ifade eder.¹⁸ Dilde, iman kelimesinin bir sözün doğruluğunu tasdik etmek anlamına geldiği hususunda İslam âlimleri arasında ihtilaf yoktur.¹⁹

İstilahta ise iman; Hz. Peygamber’i, Allah Teâlâ’dan getirdiği kesin olarak bilinen her konuda şeksiz olarak kalp ile tasdik etmek, onun haber verdiği şeylerin tümünü tereddütsüz kabul edip bunların doğruluğuna gönülden inanmak demektir.²⁰ Bu tanımın dışında imanın şer’î manasına dair farklı tanımlamalar da yapılmıştır. Yapılan bu tanımlamalarda “tasdik”, “ikrar” ve “amel” kavramları belirleyici rol oynamıştır. Bu bağlamda “tasdik” eylemi kalbe, ikrar dile, amel de organlara atfedilmiştir. Bu tanımlarda ön plana çıkan şey, nassı ve bunu haber vereni kalben doğrulama, bu doğrulamayı dil ile ifade etme ve fiillerle gerçekleştirmedir.²¹ İmanın teorik ve pratik boyutun varlığına işaret eden bu kavramlardan hareketle imanın tanımına yönelik ileri sürülen görüşleri beş grup halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

2.1 İman Kalbin Tasdikidir

Eş’ârî ve Mâtürîdî mezhebinin önde gelen âlimleri iman; Allah’ı, O’nun peygamberlerini, onların Allah’tan getirdikleri kesin olan hükümleri kalple tasdik etmek şeklinde tanımlamışlardır.²²

¹⁷ Eş’ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 238-239.

¹⁸ Râgıp el-İsfahâni, *el-Müfredat fi Çaribi’l-Ku’an*, Beyrut, ts., s. 30; Mecduddin b. Ya’kûb Firûzâbâdî, *Kâmûs’l-Muhît*, Beyrut 2007, s. 62, Ebû’l-Fazl İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, 1970, c. 1, s. 107.

¹⁹ Muhammed Fahreddin Râzî, *Kelama Giriş*, çev.: Hüseyin Atay, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 269; İmâm’ul-Haremeyn Cüveynî, *Kitâbu’l-İrşâd*, nşr. Z. Umeyrât, Beyrut 1995, s. 158-159; Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, tahk. A. Umeyre, Beyrut 1998, c. s. 175-176.

²⁰ Sa’düddin Mes’ûd b. Ömer Taftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1991, s. 277.

²¹ Ay, Mahmut, “Kelam’da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar”, *AÜİFD*, c.: 52, sayı: 1, Ankara 2011, s. 53.

²² Eş’ârî, *Kitâbu’l-Lüma fi’r-Reddi ala Ehli’z-Zeyği ve’l-Bida*, Beyrut, 2000, s. 78; Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, çev.: Bekir Topaloğlu İSAM Yay., Ankara 2002, s. 495; Mu-

2.2. İman Kalp ile Tasdik Dil ile İkrardır

Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Pezdevî (ö. 482/1089), Serahsî (ö. 490/1097) ile Kemâlettin el-Beyâdî (ö. 1098/1687) gibi âlimlere göre iman kalbin tasdiki ve dilin ikrardır.²³ Ayrıca Gaylânîyye ile Neccâriyye mezhepleri iman; "Allah'ı, peygamberlerini, farzlarını bilmek, Allah'a boyun eğmek ve dil ile ikrar etmektir. Bunlarla ilgili deliller kendisine ulaştıktan sonra, bu hususlardan birini bilmeyen veya bildiği halde tasdik etmeyen kişi, küfre girmiştir."²⁴ şeklinde açıklayarak bu gruba dâhil olmuşlardır.

2.3. İman Dilin İkrardır

Mürcie ve Kerrâmîyye'ye göre iman Allah'ı, peygamberlerini, yerine getirmenin aklen vâcib olduğu her şeyi bilmek ve ikrar etmektir.²⁵ Yani inanılması gereken bütün hususları kalbin tasdiki olmaksızın dil ile söylemektir.²⁶

2.4. İman Kalbin Mârifetidir

Cehmiyye, Râfizîlerin bir kısmı ile Şia'nın İmamiyye imanını yalnızca Allah'ı, peygamberlerini ve Allah'tan gelen her şeyi tasdik olmaksızın kalben bilmek şeklinde tanımlamışlardır. Onlara göre, bilgi dışında kalan, dil ile ikrar, kalp ile tasdik, organlarla amel etmek veya Allah ve peygamberlerini sevmek iman değildir.²⁷ Bu bakımdan iman Allah, peygam-

hammed İmam Gazzâlî, Gazzâlî, Muhammed el-, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, çev.: Sıtkı Güllü, Huzur Yay., İstanbul 1998, c. 1, s. 258; Ebu'l-Muin en-Neseî, *Tabsîretü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn*, tahk. H. Atay, Ş. Ali Düzgün, Ankara, 2003, c. 2, s. 415; Nüreddin es-Sâbüni, *Mâtürîdiyye Akâidi*, çev.: Bekir Topaloğlu, DİP Yay., Ankara 2005, s. 171-172; Ebu Bekir Bâkîllânî, *Kitâbu't-Temhîd*, tahk. A. Haydar, Beyrut 1993, s. 389-390; Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s. 158; Şehristânî *el-Milel Ve'n-Nihal*, s. 88.

²³ Ebû Hanîfe, "el-Fıkhü'l-Ekber", *İmâm-ı Â'zam'ın Beş Eseri*, çev: Mustafa Öz, İFAFV Yay., İstanbul, 2002, s. 58; Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 142; 58; Muhammed b. Saîd ez-Zahiri İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehoâ ve'n-Nihal*, nşr. Ahmed Şemseddin, Beyrut 1999, c. 2, s. 209; Ebu Yusr Muhammed Pezdevî, *Kitâbu Usûlid-Dîn*, tahk. Hans Peter Linss, Kahire 1963, s. 145-146; Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, çev.: Y. Vehbi Yavuz, Çağrı Yay., İstanbul 1981, s. 207; A. Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, İstanbul, 1996, s. 33.

²⁴ Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 139; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 153.

²⁵ Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 144; Neseî, *Tabsîretü'l-Edille*, c. 2, s. 405; İbn Hazm, *el-Fasl*, c. 2, s. 209; Şehristânî, *el-Milel Ve'n-Nihal*, s. 104, 106.

²⁶ Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 144; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 166.

²⁷ Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 76, 137, 229; İbn Hazm, *el-Fasl*, c. 2, s. 209.

ber ve ondan gelen bütün haberler konusunda kişide kesin bir bilginin meydana gelmesi, inkâr ise bu bilginin teşekkül etmemesi demektir.²⁸

2.5. İman Kalbin Tasdiki, Dilin İkrarı ve İslam'ın Rükünlerini İşlemektir

Hâriciyye, Mu'tezîle, Zeydiyye mezhepleri ile İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö. 204/819), İbn Hanbel (ö. 241/855), Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi selef âlimleri ve hadisçilere göre iman kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve taatları işlemektir.²⁹

Bu tanıma göre imanın tasdik, ikrar ve amel olmak üzere üç rüknü bulunmaktadır. Bu rükünlerden birisi bulunmadığı takdirde kişi iman dairesinden çıkar. Böyle birisi Hâricîlere göre kâfir, Mu'tezîle'ye göre fâsık kabul edilir. Selef âlimleri ve hadisçiler ise, büyük günah işleyenlerin kâfir değil, günahkâr mümin sayılacağını söylemişlerdir.³⁰

3. Mu'tezîle'nin İman'ın Mahiyetine İlişkin Görüşleri

3.1. İmanın Tanımı

Mutezîlî âlimler, imanın marifet (kalp ile bilme), söz (dil ile ikrar) ve amel olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.³¹ İmanı bütün amelleri yerine getirme şeklinde tarif eden Vâsıl b. Ata, amelleri yerine getirmeyen veya günahlardan sakınmayan bir kimsenin imandan çıktığını, fakat küfre girmediğini, iman ile küfür arasında yer alan fîsk mertebesinde olduğunu ifade etmiştir.³²

Ebu'l-Huzeyl el-Allaf (ö. 235/850)'a göre iman, farz ve nafîle gibi bütün taatleri yerine getirmek ve kötülüklerden sakınmaktır.³³ Ona göre imanın tamamı, Allah'a imandır. Bunun bir kısmının terk edilmesi kü-

²⁸ Şerafeddin Gölcük, "Cehmiyye", *DİA*, İstanbul 1993, c. 7, s. 235.

²⁹ Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 222; İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 209; Nesefî, *Tabsretü'l-Edille*, II, 404; Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s. 158-159; Takıyuddîn Ahmed İbn Teymiyye, "el-Akâidetü'l-Vâsiyye", *Akaide Dair İki Risale*, İFAV, İstanbul ts., s. 16; A. Saim Kılavuz, *İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 45.

³⁰ Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 238-239; Sâbûni, *Mâtürîdiyye Akâidi*, s. 171

³¹ Ahmed b. Yahya İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mutezile*, nşr. S. Diwald Wilzer, Beyru 1960, s. 8; Suphî, *Mu'tezîle*, c. 1, s. 162-163.

³² Şehristânî, *el-Milel Ve'n-Nihal*, s. 42-43; Ayrıca bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 471, 474; Suphî, *Mu'tezîle*, c. 1, s. 162.

³³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 478.

fürdür; namaz ve Ramazan orucu gibi diğer bir kısmının terk edilmesi ise küfür değil fısktır. Bir kısmının terk edilmesi ise küçük günah olup, ne küfür ne de fısktır.

İbrahim b. Seyyar en-Nazzâm (ö. 231/845)'a göre iman, kebîrelerden kaçınmaktır. Kebîre ise hakkında vaid (ceza tehdidi) bulunan günahlardır..." Bu tarife göre namaz ve oruç gibi ibadetler imanın kapsamına girmemekte, fakat büyük günahların terk edilmesi imandan sayılmaktadır.

Hişâm b. Amr el-Fuvatî eş-Şeybânî (ö. 218/833) imanı, farz olsun nafîle olsun bütün taatlar olarak tarif etmiştir. Namaz kılmak, zekât vermek gibi ibadetleri helal görülerek terk etmek küfürdür.³⁴

Ebû Ali el-Cübbâi (ö. 303/916) ve oğlu Ebû Hâşim imanı, "Allah'ın kullarına farz kıldıklarını yerine getirmek ve kötülüklerden sakınmak" olarak tarif ederek, imanın nafîleleri değil, yalnızca farzları yapma ve kötülüklerden kaçınma anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.³⁵ Zira onlara göre iman, bir övgü niteliği taşır. Bu nedenle iman etmiş bir kişi birtakım iyi hasletlere sahip olur ve mümin olarak adlandırılır. Kebîre işleyen kişi ise bu övgüyü kaybettiği için fâsık olarak isimlendirilir. Yani kişi günah işlediği zaman ne mümin, nede kâfir olur. Bu kişi tövbe etmeksizin ölürse ebedi olarak cehennemde kalır.³⁶

Ebû Bekr b. Keysân el-Esamm (ö. 200/816), ibadet ve taatların hepsini imana dâhil etmiş, kebîre işleyen kişinin imandan çıkmayacağını söyleyerek bu konuyu şöyle izah etmiştir: "İman, bütün taatlardır. Din mensuplarından, küfür olmayan bir günahı işleyen kimse, kebîre işlediği için fâsıktır. Kâfir ve münafık değildir. Allah'ı birlemesi ve işlediği taat sebebiyle mümindir."³⁷

Abbâd b.Süleyman es-Saymerî (ö. 250/864) ise nafîleleri de imana dâhil ederek imanı şöyle tarif eder: "İman, Allah'ın emrettiği farzların ve önemseydiği nafîlelerin hepsidir. İman iki çeşittir: Birincisi Allah'a iman-

³⁴ Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 222-223; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 106.

³⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 478; Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 223.

³⁶ Şehristânî, *el-Milel Ve'n-Nihal*, s. 68. Ayrıca bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 471, 481-483.

³⁷ Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 224.

dır. Bundan bir şeyi terk eden kâfir olur. Din ve tevhid gibi. İkincisi Allah için imandır. Bunu terk eden kâfir sayılmaz. Bundan bazısının terk edilmesi sapıklık ve fısıktır. Bir kısmının terk edilmesi ise küçük günahdır.”³⁸ Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025)’a göre iman, farz, vacip ve nafil gibi bütün taatları yerine getirmek ve kötülüklerden sakınmaktır.³⁹

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Mu’tezile âlimlerinin çoğunluğu imanı, genel olarak “taatları yerine getirmek ve kötülüklerden sakınmak şeklinde tarif ederek, ameli imana dâhil etmiş, ahretteki kurtuluşun temel şartının da taatların yerine getirilmesi ve günahlardan sakınmak olduğunu ileri sürmüştür.

3.2. İman-Amel İlişkisi

İmanın mahiyeti üzerinde yürütülen tartışmaların merkezinde iman amel ilişkisi yer almıştır. Bu tartışmalar, kebîre işleyen hükümünün sorgulanmasıyla başlamış; iman amel ilişkisi konusunda farklı görüşlerin ileri sürülmesiyle devam etmiştir. Bu konuda ileri sürülen görüşleri üç başlık altında şu şekilde özetlemek mümkündür.

Birincisi, amel imandan bir cüzdür. Amelin olmaması iman da yokluğunu gerektirir. İkincisi, amel imanın dışındadır. Üçüncüsü amel, imandan bir cüz değildir. Ama her ikisi arasında güçlü bir bağ vardır ve iman mümin kişiyi güzel ameller yapmaya yöneltir.

Birinci görüşü benimseyen Mu’tezile âlimleri iman-amel ilişkisinde amele ve ahlaklı olmaya büyük önem vermişlerdir. Haricîlerin dindar ve insafsız tutumlarına; Mürcie’nin de amelden çok düşünceye önem vermelerine mukabil Mu’tezile, imanı bilişsel bir olgudan ibaret görmemiş, aksine ameli imana dâhil ederek, iman ile salih amelin birbirine bitişik olduğunu ve imanın ameli kapsadığını iddia etmiştir.⁴⁰ Mu’tezile’nin genel görüşü bu olmakla birlikte farz, vacip ve nafil gibi taatlerin tamamının imana dâhil olup olmadığı, kebîre işleyen ahretteki durumu, küçük ve büyük günahların tanımı gibi konularda ihtilaf edilmiştir.⁴¹

³⁸ Eş’ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 222.

³⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûlü’l-Hamse*, s. 478, 492.

⁴⁰ Suphî, *Mu’tezile*, c.1 s. 163; Murat Sülün, *Kur’an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 56-57.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Eş’ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 221-224, 340; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûlü’l-Hamse*, s. 427 vd.

Mu'tezîle, kendi görüşlerini ispatlamak için çeşitli ayet ve hadisleri delil olarak kullanmıştır. Şimdi bu delillerinden bazalarına yer verilecek, akabinde Ehl-i Sünnet'in görüşlerine de temas edilecektir.

Mu'tezîle, büyük günahlardan sakınmanın ve amelleri işlemenin imandan olduğunu şu ayeti kerimeden hareketle temellendirmeye çalışır: *"Yine onlar ki, Allah ile beraber tuttıkları başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan, günahının cezasını bulur. Kıyamet günü azabı kat kat arttırılır ve onda azapta alçaltılmış olarak devamlı kalır."*⁴² Onlara göre cehennemde ebedi kalmanın iki sebebi vardır. Bunlardan biri Allah'a şirk koşmak diğeri de haksız yere adam öldürme ve zina etme gibi büyük günahları işlemektir. Buna göre büyük günahlardan sakınma imandandır. Kaldı ki Hz. Peygamber, İslam'ı, Allah'tan başka ilah olmadığına şahadette bulunmak, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmak ve hacc etmek⁴³ olarak tarif ederek, ibadetleri İslam'dan saymıştır. Öte yandan zina ve hırsızlık gibi büyük günahları işleyenin mümin olamayacağını⁴⁴ ifade etmiştir. Buna göre zikredilen amelleri terk etmek veya günahları işlemek İslam'dan çıkmayı yani küfrü gerektirir. Bu bakımdan amelleri yerine getirme ve büyük günahları işlememe imandan sayılmalıdır.⁴⁵

Mu'tezîle'nin kullandığı bir diğer ayet ise şudur: *"Hâlbuki onlar ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur (zâlike)."*⁴⁶ Mu'tezîle'ye göre ayette ameller din olarak isimlendirmiştir. Çünkü ayetteki *"zâlike"* ifadesi önceden anılanları yani namaz kılmak, zekât vermek gibi yapılması gerekli olan amelleri ifade eder. Buna göre ayetin manası, *"Namaz, zekât gibi farzları yapmak en doğru dindir."* şeklinde anlaşılır. Dinden maksat ise, *"Allah nezdinde hak din İslam'dır."*⁴⁷ ayetinde belirtildiği üzere İslam'dır. Eğer İslam imandan başka olsaydı *"Kim, İslam'dan başka din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilme-*

⁴² Furkân, 25/68-69.

⁴³ Buhâri, İman, 37; Müslim, İman, 5.

⁴⁴ Buhari, es-Sahih, Eşribe, 1; Müslim, es-Sahih, İman, 22, 24.

⁴⁵ Pezdevî, *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, s. 147; Suphi, *Mu'tezîle*, c. 1, s. 163.

⁴⁶ Beyyine, 98/5.

⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/19.

yecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır."⁴⁸ ayetine göre imanı istemek makbul olmazdı. İman makbul olunca, onun İslam olduğu anlaşılır.⁴⁹ Mu'tezîle'nin bu kıyasla vardığı sonuç, amellerin din, dinin İslam, İslam'ın da iman olduğudur. Dolayısıyla amellerin iman kavramı içerisinde olması gerekir.

Bu görüşe itiraz eden Ehl-i Sünnet kelimacıları, vacipleri (amelleri) işlemenin din olduğunu savunmanın uygun bir görüş olmadığını söylemişlerdir. Çünkü ayetteki "zâlike" işareti, ism-i müfret ve müzekkerdir. Vacipler ise cem'i ve müennes sığasındaki "vaciplere" değil de yine aynı ayette daha önce geçen "ihlâs" kelimesine işaret etmektedir. Durum böyle olunca Vacipler işlemenin imanun bir rüknü olduğu şeklindeki Mu'tezîle'nin görüşü geçersiz olmaktadır.⁵⁰

Fahreddin er-Râzi (ö. 606/1210) ise Mu'tezîle'nin bu iddialarına şöyle cevap verir: "İmanın bir aslı bir de meyvesi vardır. Aslı tasdikdir. Ameller için bazen iman kavramı kullanılır. Nitekim bir şeyin meyvelerine bazen o şeyin aslının ismi kullanılabilir. ⁵¹ Ayrıca eğer ameller dinde, iman denilenlerden bir cüz olsaydı, imanı amelle kayıtlamak, tekrar ve isyanla kayıtlamak çelişik olurdu. Kaldı ki Kehf 18/107 ve En'am 6/82. ayetleri onların bu görüşünü geçersiz kılmıştır."⁵²

Mu'tezîle, namaz kılmak gibi amellerin imandan bir cüz olduğunu "Allah sizin imanınızı (imâneküm) zayi etmez."⁵³ ayetinde geçen "imâneküm" kelimesini, "salâteküm (Sizin namazınızı)" şeklinde yorumlayarak ispata çalışmıştır.⁵⁴

Ehl-i Sünnet âlimlerinden bir kısmı ayetteki "imâneküm" ibaresini namazın bizzat kendisine değil, o namazın farz olduğuna iman etmek şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca ayetteki "iman"ı kabul ve tasdik etme şeklinde anlayarak bununla anlatılmak istenenin iki kıbleye karşı namaz kılmanın gerektiğini bildiğinde Hz. Peygamber'in tasdik edilmesinin asla

⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/85.

⁴⁹ Fahreddin Râzi, *Meâlimu Usûlî'd-Din*, çev.: Nadim Macit, İhtar Yay., Erzurum 1996, s. 123-124. Krş. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 477.

⁵⁰ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Yay., Konya 2001, s. 123.

⁵¹ Fahreddin Râzi, *Meâlimu Usûlî'd-Din*, s. 124.

⁵² Fahreddin Râzi, *Kelama Giriş*, s. 268.

⁵³ Bakara, 2/143.

⁵⁴ Fahreddin Râzi, *Kelama Giriş*, s. 269, Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, c. 5, s. 193, 197.

boşa çıkamayacağını bildirmek için olduğunu söylemişlerdir. Diğer bir kısmı da bu ayetin manasını; “Kiblenin değişmesinden önce Beytül-Makdis’e karşı kıldığımız namazları zayı edecek değildir” şeklinde anlamıştır.⁵⁵

Mu'tezile'ye göre amel imandan bir cüz olduğu için amel olmadan iman gerçekleşmez. Ayrıca Allah'a isyan ile iman da bir arada bulunmaz. Bu yüzden ameli terk eden veya büyük günah işleyen kişi imandan çıkmıştır, fakat küfre de girmemiştir. İman ile küfür arasında bir yerde (fısk) mertebesindedir; bu kişinin ismi ise ne mümindir ne de kâfirdir; ona fasık denir.⁵⁶

Mu'tezile'ye göre İslam âlimleri, büyük günah işleyen kimsenin fasık olduğu hususunda ittifak ettikten sonra, onun mümin, kâfir veya münafık olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Mu'tezile âlimleri, ittifak edilen hususu kabul ettiklerini, ihtilaf edilen hususları ise terk ettiklerini söylemişler ve kebir işleyen mümin, kâfir veya münafık değil fasık olduğu ileri sürmüşlerdir.⁵⁷ Çünkü onlara göre iman ikrar, tasdik ve amel olmak üzere üç unsurdan ibaret olarak kabul edilmektedir. Burada ihtilaf konusu olan husus ikrar ve tasdikten sonra bunların gereği olarak amel işleyip işlememe meselesidir. Bu durumda dinin emir ve yasakları yerine getirilmez, emirler işlenmez, yasaklar işlenirse, bu kimse bir mümin sayılmaz. Bu kimseye amel dışındaki unsurlar mevcut bulunması sebebiyle kâfir de denilemez.⁵⁸

Mu'tezile bu görüşünü, “Öyle ya, mümin olan, fâsık gibi midir? Bunlar elbette bir olamazlar.”⁵⁹ ayeti ile Hz. Peygamber'in “Zina yapan kimse, zina ettiği sırada mümin değildir. Hırsız da hırsızlık yaparken mümin olarak çalmaz. Şarap içen kimse şarap içerken mümin olarak şarap içmiş olmaz.”⁶⁰ hadislerini delil göstererek şu şekilde izah etmiştir: Kebire işleyen veya ameli terk

⁵⁵ Fahreddin Râzi, *Kelama Giriş*, 269; Neseî, *Kitâbü't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*, tahk. Hasan Ahmed, 1986, s. 383; el-Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 159.

⁵⁶ Hayyât, *Kitâbu'l-İntisâr* s. 165; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 471; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 36; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mutezile*, s. 8.

⁵⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 484; Hayyât, *Kitâbu'l-İntisâr*, s. 164-165; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 36, 49.

⁵⁸ Mustafa Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2012, s. 241.

⁵⁹ Secde, 32/18.

⁶⁰ Buhari, *Sahih*, Eşribe, 1; Müslim, *Sahih*, İman, 22, 24.

eden bir kimse mümin değildir. Zira nasslarda mümin, fâsıka mukabil ve ona zıt bir şekilde zikredilmiştir. Fâsıkın, bir grup, müminin ise onun mukabili başka grup şeklinde ortaya konulması, fâsıkın başka müminin başka olduğuna delildir.⁶¹ Diğer taraftan kebîre işleyen kimse kâfir değildir. Çünkü onların idam edilmedikleri, irtidad edenlere mahsus olan hükümlerin onlara uygulanmadığı, mirastan mahrum bırakılmadıkları, kendileriyle evlenildikleri ve öldükleri zaman Müslüman kabristanlığına defnedilmesi konusunda ümmet ittifak etmiştir.⁶² Kebîre işleyen kimseye münafık ismi de verilemez. Çünkü münafığın hükmü, münafıklığını izhar etmediği sürece kendisine Müslüman olarak muamele etmektir. Ayrıca şeriatta münafık ismi, küfrü gizleyip İslam'ı izhar eden kişiye verilen bir isimdir ve bu nedenle büyük cezayı hak etmiştir. Kebîre işleyenin durumu ise böyle değildir.⁶³

Mu'tezîle'nin bu iddialarına mukabil Ehl-i sünnet kelimacıları, mezkûr ayetten böyle bir anlam çıkmadığını, aksine ayette geçen fâsıktan kastın mutlak manada kâfir olduğunu, çünkü fâsıkın en büyüğünü küfrün teşkil ettiğini, dolayısıyla her kâfirin fâsık, ancak her fâsıkın kâfir olmadığını söylemişlerdir. Ayrıca Sünni kelimacılarına göre söz konusu ayetin devamında "*Onlara inkâr ettiğiniz ateşin azabını tadın denir.*"⁶⁴ ifadesi de Mu'tezîle'nin görüşünü geçersiz kılmaktadır. Çünkü ayette söz konusu kimselerin cehennemi inkâr ettikleri belirtilmektedir. Cehennemi ise kebîre işleyenler değil, kâfirler inkâr etmişlerdir. Ayrıca söz konusu hadislerdeki ifadeler de insanları günahlardan menetmeye yönelik mübalağa ve tağlîz olarak değerlendirilmesi gerekir.⁶⁵

Mu'tezîle'nin ileri sürdüğü bu görüşleri mezhepler arasında kebîre işleyen kimsenin ahiretteki durumunun nasıl olacağı yönünde de bir tartışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mu'tezîle'ye göre kebîre işleyen kimsenin ahiretteki durumu, ölmeden önce işlediği günahlardan dolayı tövbe yapıp yapmamasına bağlıdır. Dünyadan ayrılmadan önce

⁶¹ Neseî, *Kitâbü't-Temhîd*, s. 358; Şehristânî, *el-Müel Ve'n-Nihal*, s. 42-43; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 265.

⁶² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 481; Hayyât, *Kitâbu'l-intisâr*, s. 166; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 265.

⁶³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 482-483.

⁶⁴ Secde, 32/20.

⁶⁵ Neseî, *Kitâbü't-Temhîd*, s. 371-372; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 265.

tevbe ederse sevap almaya hak kazanır. Şayet tevbesiz ölürlerse kâfirler gibi cehennemde ebedi olarak kalır. Fakat azabı kâfirlerinkinden daha hafif olur.⁶⁶ Bu görüş çerçevesinde Mu'tezîlî âlimler, "Allah, kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur."⁶⁷ şeklindeki ayetleri de küçük günahlara ve sonradan tevbe edilen, pişmanlık duyulan büyük günahlara tahsis etmişlerdir.⁶⁸ Ayrıca bu görüşlerini temellendirmek için "Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdedir..."⁶⁹ ayetini delil olarak kullanmıştır. Mu'tezîle'ye göre ayette ifade edilen öldürme yasağını çiğneyen yani ameli terk eden kişi mümin sayılmaz. Çünkü kasten adam öldürme küfürdür. Bu nedenle bu küfrü işleyen kişi tevbe etmeden ölürse cehennemde ebedi olarak kalacaktır. Ehl-i Sünnet âlimleri "Kim bir mümini kasten öldürürse..." ifadesini "Kim bir mümini helal sayarak öldürürse..." veya "Kim bir mümini imanı sebebiyle öldürürse cehennemde ebedi olarak kalacaktır." şeklinde yorumlayarak ayetin, mümini imanından dolayı öldüren kimseler hakkında olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca bu ayetin imanından dolayı öldürmeye kastetmeyi mubah gören hakkında indiğini ifade etmişlerdir.⁷⁰

Diğer taraftan Mu'tezîle, "Allah, kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar."⁷¹ ayetiyle küçük günahlar ve sonradan tevbe edilen büyük günahların kastedildiğine ilişkin görüşlerini Nisa 4/14, Nisâ 4/123, Bakara 2/81, Nisâ 4/10 ve Cin 72/23. Ayetlerini delil göstererek büyük günah işleyenlerin tevbe etmedikleri sürece bağışlamayacağına ve bunlara hak ettikleri cezanın kesin olarak verileceğini söyler.

Sünni âlimler ise, bu ayetlerin Mu'tezîle'nin görüşlerine delil teşkil etmeyeceğini belirterek, ayetlerde zikredilen günahları işleyenlerin bunları helal görerek işlemeleri durumunda küfre gireceklerini, çünkü işlenen haramı helal, helali haram saymanın kalpteki tasdike aykırı olan tek-

⁶⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, 450-451; Suphi, *Mu'tezîle*, c.1, s. 163.

⁶⁷ Nisâ, 4/48. Ayrıca bk. Nisâ, 4/116.

⁶⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 487; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 269.

⁶⁹ Nisâ, 4/93.

⁷⁰ İmam Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmî'd-Dîn*, c. 1, s. 268; Nesefî, *Kitâbü't-Temhîd*, s. 370; Saim Kılavuz, *İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, s. 46.

⁷¹ Nisâ 4/48.

zip manasına geleceğini, bunun ise küfür olduğunu ifade etmişlerdir.⁷² Bir diğer ifadeyle helal görmeyip, nefesine yenik düşerek büyük günah işleyen bir kimsenin mümin kabul edildiğini, tevbe ederse tevbesinin kabul edileceğini, tevbe etmeden ölürse affedilip edilmeyeceğinin Allah'ın dilemesine kaldığını söylemişlerdir.⁷³ Ayrıca Bakara 2/81. ayetinde geçen "seyyie"den maksadın, şirk olduğunu, bununla beraber günahın mümini her yönüyle kuşatmasını düşünmenin mümkün olamayacağını, çünkü böyle bir kişideki imanın, günahın kişiyi kuşatmasına engel olacağını söylemişlerdir. Ayrıca söz konusu ayetler Mu'tezile'nin yorumladığı gibi anlaşılır, tevil edilmezse "Şüphesiz ki Allah kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar..."⁷⁴ ayeti ile Hz. Peygamber'in: "Kalbinde zerre ağırlığı kadar iman bulunan kişi ateşten çıkar." hadisiyle çelişeceğini, bu nedenle şirk dışındaki günahları işlemenin küfür sayılmayacağını ve günahları işleyenin de ebedî olarak cehennemde kalmayacağını söylemişlerdir.⁷⁵

136
OMÜİFD

Mu'tezile'nin konuya ilişkin kullandığı bir diğer delil de "İyiler muhakkak cennette, kötüler (fâcirler) cehennemdedirler..."⁷⁶ mealindeki ayettir. Mu'tezile'ye göre ayette geçen "fâcirler" sözcüğü, kebire işleyen (fâsık) kişiyi ifade etmektedir. Bu nedenle kebire işleyen kişiler cehennemden asla ayrılamayacaktır. Sünnî kelamcılar ise bu ayeti "Buradaki "fâcirler" sözcüğü, fâcirlikte mükemmel olanlara ait kabul edilmelidir. Bunlar da kâfirlerdir."⁷⁷ şeklinde tefsir ederek, Mu'tezile'nin bu yaklaşıma itiraz etmişlerdir.

Diğer taraftan Mu'tezile kebîre işleyenin, ahrette ebedi cehennemde kalacağını; müminlerin ise ebediyen cehennemde kalmayacağını söylemişlerdir. Bu görüşlerini de şöyle temellendirmiştir: Yol kesen kıyamet günü rezil olacak ve ebedi cehennemde kalacaktır. Zira Allah Teâlâ onla-

⁷² Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 155; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 271.

⁷³ Ebu Hanife, "Fıkhu'l-Ekber", *İmam-ı Âzamın Beş Eseri*, s. 57; Neseffî, *Kitâbü't-Temhîd*, s. 358, 370-371.

⁷⁴ Nisa, 4/48, 116. Diğer ayet için bkz. Zümer, 39/53.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 453-454; Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 155; İmam Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, I, 268; Fahreddin Râzî, *Meâlimu Usûli'd-Din*, s. 120-121; Saim Kılavuz, *İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, s. 46-47.

⁷⁶ İnfitar, 82/13-16.

⁷⁷ Fahreddin Râzî, *Meâlimu Usûli'd-Din*, s. 122.

rın niteliklerinde “Onlara ateş azabı vardır”⁷⁸ ve “Rabbimiz kimi ateşe sokarsan elbette onu rezil etmiş olursun”⁷⁹ ayetlerine göre ateşe giren rezil olmuştur. Hâlbuki “Allah Peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri rezil etmeyeceği günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar”⁸⁰ ifadesinde müminlerin rezil olmayacağı belirtilmiştir. Buna göre mümin ahrette rezil olmayacak ve ateşe gitmeyecektir. Dolayısıyla yol kesen (günah işleyen) kişi imandan çıkmıştır, mümin değildir ve cehennemde ebedi olarak kalacaktır. Mu'tezile'nin bu görüşüne karşılık Ehl-i Sünnet âlimleri, söz konusu ayetlerde bahsedilen kimselerin günah işleyen müminlerin değil kâfirlerin olduğunu, Allah'ın, vaadinden değil ama tehdidinden dönebileceği, dolayısıyla imanı bulunanları cehennemde ebediyen tutmayabileceğini belirterek onlara göre daha temkinli hareket etmişlerdir.⁸¹

Mu'tezile, amelin imandan bir cüz olduğunu ispatlamak için Hz. Peygamber'in çeşitli hadislerini de delil olarak kullanmıştır. Bu çerçevede “Zina yapan kişi zina yaparken mümin olarak zina etmiş olmaz. Hırsız da hırsızlık yaparken mümin olarak çalmaz. Şarap içen kimse şarap içerken mümin olarak şarap içmiş olmaz.”⁸², “Komşusu kötülüklerinden emin olmadıkça kişi cennete giremez.”⁸³ “İmanın alameti ensarı sevmektir.”⁸⁴ şeklindeki bazı hadisleri kendi anlayışlarına uygun olarak tevil edip, “Şayet amel imandan bir parça olmasaydı, ameli terk ederek günah işleyen kimselerin mümin olmaları gerekirdi.” diyerek amelin imandan bir cüz ve rükün olduğunu ifade etmiştir. Buna mukabil Ehl-i Sünnet âlimleri bu tarz hadisleri, insanları günahlardan menetmede mübalağa ve tağlîz yolunda irad edilmiş hadisler olarak anlamışlardır.⁸⁵ Bununla birlikte Sünnî âlimler “Zina yapan kişi zina yaparken mümin olarak zina etmiş olmaz” hadisini Mu'tezile'nin anladığı gibi bir manada anlamamışlar ve zina halindeki kişinin imandan çıkmış olduğunu söylememişlerdir. İslami hükümlerin genel ruhu içinde değerlendirerek “zina halindeki kişi zina yaparken gerçek ve kâmil mümin değildir, imanı noksandır.” veya “zina yapan,

⁷⁸ Haşr, 59/3.

⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/192.

⁸⁰ Tahrîm, 66/8.

⁸¹ Fahreddin Râzi, *Kelama Giriş*, s. 268-269; Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c. 5, s. 194, 198.

⁸² Buhari, Eşribe, 1; Müslim, İman, 22, 24.

⁸³ Buhari, Edep, 29; Müslim, İman, 28.

⁸⁴ Buhari, İman, 9; Müslim, İman, 33.

⁸⁵ Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*; s. 265.

yaptığı işi helal görerek yaparsa mümin olarak zina yapmış olmaz.” şeklinde yorumlamışlardır.⁸⁶ Bir diğer ifadeyle hadiste zikredilen iman, kâmil iman olarak yorumlamışlar; şarap içme, zina ve hırsızlık etme gibi büyük günahları kâmil iman sahibi bir müminin işlemeyeceğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle bir müminin işlediği günahları helal görmedikçe kâfir sayılmayacağını, zira bir müminin günahkâr olmasının caiz olduğunu, ancak günahı helal kabul ederse küfre gireceğini ifade etmişlerdir.⁸⁷

Mu'tezile konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in şu hadisini de delil göstermiştir: “İman yetmiş küsur şubedir. O şubelerin derece bakımından en üstünü ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ sözü, en aşağı derecesi ise insanlara eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmaktır.”⁸⁸ Ehl-i Sünnet ise bu hadisin, iman mahiyetinin değil, meyvesinin, alametinin ve semeresinin dile getirdiğini, gerçekte mecâzî bir anlam ifade edip, iman hakikatine delalet etmediğini, âhâd bir hadis olması nedeniyle de akaid konularında delil olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürmüştür.⁸⁹

138
OMÜİFD

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Mu'tezilî âlimler imanın tarifi ve iman-amel münasebeti konusunda Ehl-i Sünnet'ten farklı düşünmektedir. Ehl-i Sünnet'e göre iman ve amel farklı şeyler olup amel imandan bir cüz değildir. Bu nedenle haram işlemek veya farz, vacip gibi amelleri terk etmek kişiyi imandan çıkarmaz. Bununla birlikte imanın kemale ermesi ve muhafazası için amel gereklidir. Bu nedenle imanla amel arasında çok sıkı bir bağ vardır ve birbirini tamamlayan iki ayrı husus olarak değerlendirilmelidir. Zira Allah Teâlâ Kur'an'da “İman edenler ve salih amel işleyenler” diye çokça tekrarlanan ayetlerde amelleri iman üzerine atfetmiştir. Oysaki mâ'tûf, ma'tûfunaleyhin gayrı olur. Ayrıca “Müminim olmak şartıyla iyi amel İşleyenler...”⁹⁰ ayetinde görüldüğü üzere iman, amellerin makbul olmasının şartıdır, şart ise meşrutun gayrı olur.⁹¹ Dolayısıyla bu gibi ayetler imanla amel arasında sıkı bir ilişkinin mevcudiyetini hissettirmekle birlikte, bu ilişkinin atf edatıyla kurulması ve

⁸⁶ Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, c. 1, s. 269; Saim Kılavuz, *İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, s. 47.

⁸⁷ Ebu Hanîfe, “Fıkhu'l-Ekber”, *İmam-ı Â'zamun Beş Eseri*, s. 57, Ebu Mûsa el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, tahk. Abbas Sabağ, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1994, s. 38.

⁸⁸ Buhari, İman, 3; Müslim, İman, 12.

⁸⁹ Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 287; Saim Kılavuz, *İman -Küfür Sınırı*, 43.

⁹⁰ Tâhâ,20/112.

⁹¹ Sâbüni, *Mâtüridiyye Akâidi*, s. 172; İmam Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, c. 1, s. 262.

gramer açısından atıf terkiibinde yer alan iki tarafın birbirinden ayrı şeyler olması kuralı çerçevesinde amel olmaksızın imanın teşekkül etmesini mümkün kılmaktadır.⁹² Ebû Hanîfe bu konuyu şöyle açıklar: “İbrahim 14/31, Bakara 2/178, 183. ayetlerinde Allah, müminlere farz olan şeyleri, onların dini kabul etmelerinden sonra emretmiştir. Eğer farz olan şeyler bizatihi iman olsaydı, Allah o amelleri işleyinceye kadar kullarını mümin olarak isimlendirmezdi. Oysaki Allah Teâlâ Asr (103/2), Bakara (2/112) ve İsrâ (17/19) surelerinde iman ve ameli ayırmış, imanın amel olmadığını belirtmiştir.”⁹³

Kur’an’da kebîre işleyen müminlerden bahsedilirken, onlardan imanın soyutlanmadığını, amellerinin eksikliğine rağmen mümin diye bahsedildiğini ifade eden İmam Mâtürîdî de bu konuda Saf 61/2, Hucurat 49/9, Bakara 2/178⁹⁴ ayetlerini delil göstererek Mu’tezîle’nin görüşüne karşı çıkmıştır.⁹⁵ Taftazâni de Tâhâ 20/112 ve Enbiyâ 21/94 ayetlerinde imanın, amelin geçerli olabilmesi için şart koşulduğunu, iman ile amelin ayrı ayrı zikredilerek biri diğerinin sıhhatinin şartı kılındığını, dolayısıyla amellerin imana dâhil edilemeyeceğini söylemiştir.⁹⁶

Sünni kelimacılar tarafından, amellerin imana dâhil edilemeyeceğine dair ileri sürülen bu delillere ilave olarak; her amelin herkese farz olmayışı, yolculukta namazların kısaltılması, orucun kazaya bırakılması da amellerin imandan ayrı bir unsur olduğuna dair deliller arasında zikredilebilir. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet’in bu yaklaşımını, amel eksikliğinden dolayı kişinin mümin vasfını kaybedeceğini ileri süren Mu’tezîli ve Hâricî görüşe karşı, kalbî tasdikten ibaret olan bir imanın varlığını kabul eden kucaklayıcı bir tavır olarak değerlendirmek gerekir.

3.3. İmanın Artıp Eksilmesi

Mu’tezîle, imanın hem kemiyet hem de keyfiyet yönüyle artıp eksilebileceğini ileri sürmüştür.⁹⁷ Bu durumda işlenen iyi amellerle iman artar,

⁹² Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, c. 22, s. 213.

⁹³ Beyazizâde Ahmed Efendi, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin İtikâdi Görüşleri*, çev.: İlyas Çelebi, İFAV Yay., İstanbul 1996, s. 116.

⁹⁴ Diğer ayetler için bk. Tevbe, 9/38; Mümtehine, 60/1; Tahrim, 66/8.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, s. 430–431.

⁹⁶ Taftazâni, *Şerhu’l-Akâid*, s. 280; Sâbûni, *Mâtüridiyye Akâidi*, s. 172.

⁹⁷ Taftazâni, *Şerhu’l-Akâid*, s. 280 vd.; Fahreddin Râzi, *Kelama Giriş*, s. 269; Suphi, *Mu’tezîle*, c.1, s. 164.

işlenen günahlarla ise iman eksilir. Mu'tezîle, imanın mahiyetine ilişkin bu görüşlerini ispatlamak için de daha çok şu ayetleri delil göstermiştir:

"İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? Dedi. İbrahim: Hayır! İnanımdım, fakat kalbim in mutmain olması için(görmek istedim), dedi..."⁹⁸; "Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."⁹⁹

Ehl-i Sünnet âlimleri ise imanın artıp eksilme konusunu iki değişik açıdan tahlil ederek meseleyi çözmeye çalışmışlardır.

a) İman inanılması gereken hususlar yönünden artmaz ve eksilmez. Çünkü iman, Peygamberlerin getirdiği zorunlu olarak bilinen her nesneyi tasdik etmenin adıdır.¹⁰⁰ Tasdik ise gerçekleşmezse zan ve şüphe ifade eder. Zan ise inanç makamında bir şey ifade etmez ve itikadî konularda da delil olamaz. Dolayısıyla iman denilen nesne ne merteleşmeyi ne de artık ve eksik olmayı kabul eder.¹⁰¹ Bu görüş sahipleri konuya "tasdik" açısından yaklaşmışlar ve imanın artması veya eksilmesini kabul etmemişlerdir. Başta Ebu Hanife olmak üzere Mâtürîdî kalamcıları ile bazı Eş'arî kalamcıları bu görüşü savunmuşlardır.¹⁰²

b) İman keyfiyet yönüyle ziyade ve noksanlığı kabul eder. Bu görüşü savunanlar arasında Eş'arî âlimlerden bazıları ile selef âlimleri, selefi âlimlerinden İbn Teymiyye ve Zahirilerden İbn Hazm (ö. 456/1064) ile hadis âlimlerinden İmam el-Buhari (ö. 256/870) vardır. Bu âlimlere göre; kimin imanı kuvvetli, kiminin zayıftır. Kiminin kâmil, kiminin noksandır, kimininki ilme'l- akîn seviyesindedir, kiminin de ayne'l-yakîn veya hakka'l-yakîn seviyesindedir.¹⁰³ Eğer böyle olmasaydı Hz. Peygamberin imanı ile ümmetinin herhangi birinin imanı arasında eşitlik söz konusu olurdu. Bunun için Hz. İbrahim Allah Teala'dan ölüleri nasıl dirilteceğini

⁹⁸ Bakara 2/260.

⁹⁹ Enfâl 8/2. Diğer ayetler için bkz. Tevbe 9/124; Fetih 48/4.

¹⁰⁰ Fahreddin Râzi, *Kelama Giriş*, s. 269.

¹⁰¹ Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkh'l-Ekber*, çev.: Y. Vehbi Yavuz, Çağrı Yay., İstanbul 1981, s. 211.

¹⁰² Ebû Hanife, "el-Vasiyye", *İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri*, s. 60; Neseî, *Kitâbü't-Temhîd* s. 384; Sâbûni, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 174 -175; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 211; Pezdevî, *Kitâbu Usûlid'-Dîn*, s. 154.

¹⁰³ Saim Kılavuz, *İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, s. 55-56.

göstermesini, isteyince Cenab-ı Hakk'ın kendisine: "Yoksa inanmadın mı?" sorusu üzerine verdiği cevapta: "Evet, inandım, fakat kalbimin mutmain olması için..."¹⁰⁴ demiştir. Bu şekilde imanun ziyadeliği, ona daha yüksek bir kuvvet vererek heyecan ve kemalini arttırmaktır.¹⁰⁵

3.4. İman-İslam İlişkisi

İman ve İslam kavramlarının aynı mı yoksa birbirinden farklı iki ayrı kavram mı olduğu hususunda iki farklı görüşleri sürülmüştür. Bunlardan birincisi İman ile İslam'ın aynı anlamı ifade eden iki özdeş kavram olduğu yönündedir. Başta Mu'tezile olmak üzere Mâtürîdiyye, Mürcie ve bazı Selefi âlimler iman (mümin) ve İslam (Müslim) kavramlarının aynı olduğunu savunmuşlardır. Buna mukabil Eş'arîler ve Selefîye'nin çoğunluğu söz konusu iki kavramın anlam ve mahiyet yönüyle birbirinden farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁶

İman kavramı lügatte "inanmak, güvenmek ve kalben tasdik etmek,"¹⁰⁷ İslam kelimesi ise teslim, kabul etme, rıza gösterme ve içten bağlılık manalarına gelir.¹⁰⁸ Söz konusu bu iki kavramın lügat anlamlarında âlimler arasında ihtilaf yoktur. Konuya ilişkin ihtilaflar ıstılahî kullanımlarından kaynaklanmaktadır. Yani her iki kavramla ifade edilen mananın aynı olup-olmadığı meselesidir.

Mu'tezile âlimleri hem Kur'an'da hem de hadislerde kullanılan "İslam" ile "iman"ın terim anlamlarını göz önünde bulundurarak aynı şeyi ifade ettiklerini söylemişlerdir.¹⁰⁹ Mu'tezilen'in bu görüşü İmam Mâtürîdî,¹¹⁰ Ebu'l-Mûin en-Nesefî, Nureddin es-Sâbûni ve İbn Hazm gibi Sünnî âlimler tarafından da savunulmuştur.¹¹¹ Bu görüş sahipleri iman ile İslam'ın özdeş olduğunu ve birbirinin yerine kullanıldığını ispatlamak

¹⁰⁴ Bakara 2/260.

¹⁰⁵ Gölcük-Toprak, *Kelam*, s. 127.

¹⁰⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 476-477; Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 511-512; Nesefî, *Tabsîretü'l-Edille*, c. 2, s. 425; Sâbûni, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 174; Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, s. 52-53.

¹⁰⁷ Râgıp el-İsfahâni, *el-Müfredat*, s. 30; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut 2007, s. 62; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 1, s. 107.

¹⁰⁸ Râgıp el-İsfahâni, *el-Müfredat*, s. 48-249; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 634-635.

¹⁰⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 477; Taftazâni, *Şerhu'l-Akâid*, 280 vd.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 511-512.

¹¹¹ Nesefî, *Tabsîratu'l-Edille*, c. 2, s. 425; Sâbûni, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 176.

için Âl-i İmrân 3/52, Yûnus 10/84, Zuhruf 43/68-69, Zâriyat 51/35-36 ve Neml, 27/81¹¹² ayetlerini delil olarak göstermişlerdir.

Söz konusu bu ayetler çerçevesinde Kur'an'da Müslüman olanların aynı zamanda mümin kabul edildiği, ebedi kurtuluşun bazen iman kavramına bazen de İslam kavramına bağlı olarak zikredildiği ifade edilmiştir. Ayrıca mümin ile Müslim aynı manayı ifade ettiğine dikkat çekilerek, her iki kavramın da medih ve tazime hak kazanan kimseye verilen bir isim olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan her ne kadar Kur'an'da "Bedeviler, 'İman ettik.' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, fakat İslam olduk deyin. İman sizin kalplerinize henüz girmedi."¹¹³ şeklinde iman ile İslam birbirinden ayrı olarak zikredilmişse de bu terimlerin eş anlamlı olarak kullanıldığı, hakikatte ise aynı manaya geldiği söylenmiştir.¹¹⁴ Dolayısıyla bu görüş sahipleri her iki kavramı özdeş olarak kabul etmişler, Kur'an'da farklı anlamlarda kullanılmasını da sıkça başvurulan mecazi bir kullanım olarak değerlendirmişlerdir.

142
OMÜİFD

Yine bu bağlamda, Hz. Peygamber'in; "İman yetmiş küsur şubedir. O şubelerin derece bakımından en üstünü 'Allah'tan başka ilah yoktur' sözü, en aşağı derecesi ise insanlara eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmaktır."¹¹⁵, "İslam beş şey üzerine bina olundu: 'Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın resulüdür' diye şahadette bulunmak, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve güç yetmesi halinde haccetmektir."¹¹⁶ hadisleri ile bir başka zaman kendisine imanun ne olduğu sorulduğunda yine bu beş maddeyle cevap veren hadisler delil getirilmiştir. Bu delillerden hareketle iman etmenin İslam diye isimlendirildiği, mümin ile Müslim arasında sadece lafız yönünden bir fark olduğu, muhteva açısından herhangi bir ayrımın söz konusu olmadığı, dolayısıyla mümin olan herkesin Müslim, Müslim olan herkesin de mümin olması gerektiği ileri sürülmüştür.¹¹⁷

Mu'tezile âlimleri ile Hanefî-Mâtürîdî âlimleri bu konuda aynı düşünüyor olsalar da, Mu'tezile'nin anlayış tarzı ile Hanefî-Mâtürîdî âlimle-

¹¹² Diğer ayetler için ayrıca bk. Bakara 2/136, Hucurât, 49/17; Tahrîm, 66/5.

¹¹³ Hucurât, 49/14.

¹¹⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 476-477; Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 516 vd.

¹¹⁵ Buhari, İman, 3; Müslim, İman, 12.

¹¹⁶ Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 5.

¹¹⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, s. 476-477; Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, c. 2, s. 425-426-427; Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, s. 51.

rinin anlayış tarzı arasında fark vardır. Mu'tezîle'ye göre iman ile İslam tek bir kavram olup aralarında hiçbir fark yoktur. Yani iman İslam'ın aynısıdır. Hanefî-Mâtürîdî âlimler ise iman ile İslam'ın lügat manası bakımından farklı olmakla beraber ıstılahı ve şer'î manasına muhalif olmadığını, kendileriyle hedeflenen amaç açısından birbirini tamamlayan kelimeler olduğunu savunurlar. Bu gruba göre iman kalben tasdik etmek olup ruhun teslimiyeti kabilindedir. İslam ise bu teslimiyeti lisan ile ikrar ederek açıklamak ve İslam'a ait hükümleri kabul etmektir.¹¹⁸

Ehl-i Sünnet kelimcilerinden Eş'ârîler ise iman ve İslam kelimelerinin sözlük manalarından hareketle birbirinden farklı olduklarını ileri sürerek aralarında fark gözetmişlerdir. Eş'ârî, Bâkîllani, Şehristânî, Ali el-Kâri gibi âlimler Hucurat 49/14. ayetini delil getirerek Allah'ın iman ile İslam'ı ayırdığını ve ikisinin iki farklı kavram olduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁹

Bu açıklamalarda görüleceği gibi İslam ve iman arasındaki ayrım hakkında, İslam âlimleri arasında sayısız tartışmalar mevcuttur. Bu nedenle bu konuda görüş birliği sağlanamamıştır. Kur'an-ı Kerim ve Hadisi şerifler, imanın İslam'dan üste mi, yoksa altta mı olduğuna dair herhangi bir esas vermemektedir. Bu nedenle söz konusu mesele şöyle değerlendirilebilir: İman ve İslam lafız yönünden bir takım ayrılıklar göstermelerine rağmen, Kur'an ve hadislerde bu ayrım, kesin ve kati olmayıp zaman zaman değişebilmektedir.

Sonuç

İslam tarihinde teşekkül etmiş her mezhebin doğuşuna etki eden faktörlerin en başında itikâdî ve siyasî bir takım ihtilaflar gelir. Bu ihtilaflar arasında üzerinde en çok tartışılan meseleleri ise "iman ve mahiyeti"ne ilişkin yapılan tartışmalar oluşturur. Genelde tartışmalar iman-amel ilişkisi, büyük günah işleyeninin dinî durumu, imanın artıp eksilmesi ve iman-İslam ilişkisi yönünde cereyan etmiştir. Hariciler, büyük günah işleyen kimsenin imandan çıkarak kâfir olduğunu iddia etmiştir. Mürcie ise büyük günah işleyen hakkında hiçbir fikir beyan etmeyip onların durumunu ahirete havale ederek irca fikrini benimsemiştir. Mu'tezile ise büyük

¹¹⁸ Ali el-Kâri, *Şerhu'l-Fıkh'l-Ekber*, s. 363; Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 516-517.

¹¹⁹ Eş'ârî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, s. 38; Şehristânî, *el-Müel ve'n-Nihal*, s. 35; Sinanoğlu, "İman", *DİA*, c. 23, s. 1-2.

günah işleyen kimsenin iman ile küfür arasında bir yerde olduğunu belirterek “el-menzile beyne’l-menziletayn” prensibini ortaya atmışlardır.

Mu’tezile âlimleri genel olarak imanı “tasdik, ikrar ve amel” şeklinde tarif ederek, amelleri işlemeyi ve günahlardan kaçınmayı imana dâhil etmişlerdir. Ancak hangi amellerin imana dâhil edilip, edilemeyeceği hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Büyük günah işleyenin imandan çıktığını ama küfre girmediğini, imanla küfür arasındaki fıkâ mertebesinde bulunduğunu, eğer tövbe etmeden ölürse cezası kâfirlerden hafif olmak kaydıyla ebedi olarak cehennemde kalacağını ifade etmişlerdir.

İmanın artıp eksilmesiyle ilgili olarak Mu’tezile, işlenen iyi amellerle imanun artacağını, işlenen günahlarla ise imanun eksileceğini iddia ederek, imanun hem kemiyet hem de keyfiyet yönüyle artıp eksilebileceğini savunmuştur. İman ve İslam kelimeleri ile ilgili olarak Mu’tezile her ikisinin de aynı anlamı ifade eden iki özdeş kavram olduğunu ileri sürmüştür.

144

OMÜİFD

Netice olarak Mu’tezile’nin iman ve mahiyetine yönelik yaklaşımı Ehl-i sünnetle kıyaslandığında Ehl-i sünnet âlimlerinin konuya bakışı daha isabetli ve mantıklı olarak görünmektedir. Ayrıca onların ileri sürdüğü deliller de Mu’tezile’ye kıyasla daha güçlü görünmektedir. Çünkü Sünnî âlimlerinin çoğunluğu imanı, kalbin tasdiki olarak ele almış, ikrarı da kişinin dünyada Müslüman muamelesi görmesi ve kendisine İslam hükümlerinin uygulanması için şart kabul etmişlerdir. Bu anlayışa göre tasdik imanun rüknü olmakta, dil ile ikrar ise kişinin Müslüman muamelesi görmesi için imanun şartı kabul edilmektedir. Diğer taraftan Ehl-i Sünnet âlimleri küfür dışında, günahlardan dolayı mümin sıfatının kaybolmayacağını ve kebîre işleyen bir kimsenin, fıskâ düşmüş olsa bile, bir mümin olduğunu kabul etmişlerdir. Şunu da unutmamalı ki Sünnî âlimlerin çoğunluğu ameli imandan bir cüz olarak kabul etmeseler de imanla amel arasında sıkı bir bağ bulunduğunu, güzel amellerle süslenmeyen kalpteki imanun kemale ermekten mahrum olacağını önemle vurgulamışlardır. Onların bu yaklaşımını, amel eksikliğinden dolayı kişinin mümin vasfını kaybedeceğini ileri süren Mu’tezilî ve Hâricî görüşe karşı, kalbî tasdikten ibaret bir imanun varlığını kabul eden kucaklayıcı ve birleştirici bir tavır olarak değerlendirmek gerekir.

Kaynakça

- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyâsi Hâdiselerin Kelâmi Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992.
- Ali el-Kârî, Muhammed, *Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*, çev.: Y. Vehbi Yavuz, Çağrı Yay., İstanbul 1981.
- Ay, Mahmut, "Kelâm'da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar", *AÜİFD*, c. 52, sayı:1, Ankara 2011, ss. 49-68.
- Aydınlı, Osman, *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci-Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.
- Bağdâdî, Abdülkâhir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, DİB Vakfı Yay., Ankara 2005.
- Bâkillânî, Ebu Bekir, *Kitâbu't-Temhîd*, thk. Ahmed Haydar, Beyrut 1993.
- Beyazizâde Ahmed Efendi, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikâdi Görüşleri*, çev.: İlyas Çelebi, İFAV Yay., İstanbul 1996.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev.: V. Akyüz, Kitapevi, İstanbul 1997.
- Cüveynî, İmâm-ı Haremeyn, *Kitâbu'l-İrşâd*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut 1995.
- Ebû Hanîfe, İmâm-ı Â'zam, "el-Vasiyye", *İmâm-ı Â'zam'ın Beş Eseri*, çev.: Mustafa Öz, İFAV Yay., İstanbul 2002.
- _____, "el-Fıkhı'l-Ekber", *İmâm-ı Â'zam'ın Beş Eseri*, trc. Mustafa Öz, İstanbul, 2002.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm'da Siyasi İtikâdi ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, çev.: Sığa-tullah Kaya, Şura Yay., İstanbul 1996.
- Eş'arî, Ebu Mûsa el, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, tahk. A. Sabbağ, Daru'n-Nefais, Beyrut 1994.
- _____, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev.: Mehmet Dalkılıç ve dğr., Kabalıcı, İstanbul 2005.
- _____, *Kitâbu'l-Lüma fi'r-Reddi ala Ehli'z-Zeyği ve'l-Bida*, Beyrut, 2000.
- Fahreddin Râzi, Muhammed, *Meâlimu Usûli'd-Dîn*, çev.: N. Macit, İhtar Yay., Erzurum, 1996
- _____, *Kelama Giriş*, çev.: Hüseyin Atay, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *Kâmûsu'l-Muhîd*, Beyrut 2007.
- Gadret, Louis, "Hicrî 330 Yılından Önce İslâm'da Din ve Felsefe", *İİED*, çev.: M. Sait Yazıcıoğlu, Ankara 1982, ss. 331-351.
- Gazzâlî, Muhammed, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, çev.: Sıtkı Güllü, Huzur Yay., İstanbul, 1998.
- Gölcük, Şerafeddin, "Cehmiyye", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, ss. 34-36.
- Gölcük-Toprak, Şerafeddin-Süleyman, *Kelam*, Tekin Yay., Konya 2001.
- Hayyât, Ebû Hüseyin b. Osman el-, *Kitâbu'l-intisâr ve'r-redd alâ ibn Râvendî el-mülhîd*, tahk. H. S. Nyberg, Beyrut 1993.
- Izutsu, Toshihiko, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev.: S. Ayaz, Pınar Yay., 2005.

- İbn Hazm, Muhammed b. Saîd ez-Zahiri, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, nşr. Ahmed Şemseddin, Beyrut 1999.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1970.
- İbn Teymiyye, Takıyuddîn Ahmed, "el-Akâidetü'l-Vâsiyye", *Akaide Dair İki Risale*, İFAV, İstanbul ts.
- İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahya, *Tabakâtü'l-Mutezile*, nşr. S. D. Wilzer, Beyrut 1960.
- İsfahâni, Râgıp, *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Ku'an*, Beyrut ts.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ahmed, *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*, Tahk. H. Ebu Haşim, Beyrut 2001.
- Kılavuz, A. Saim *İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.
- _____, *İman Küfür Sınırı*, Marifet Yay., İstanbul 1996.
- Malatî, Ebü'l-Hüseyin, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*, nşr. Zahid el-Kevserî, Beyrut 1997.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur, *Kitâbu't-Tevhîd*, çev.: Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., Ankara 2002.
- Nesefî, Ebu'l-Muin, *Tabsiretü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn*, çev.: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, DİP Yay., Ankara 2003.
- 146 _____, *Kitâbü't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*, tahk. C. H. Ahmed, 1986.
- OMÜİFD Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ, *Fıraku's-Şia*, Dâru'l-Edvâ, Beyrut 2006.
- Öz, Mustafa, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2012.
- Pezdevî, Ebu Yusr Myhammed, *Kitâbu Usûlid'-Dîn*, tahk. H. P. Linss, Kahire 1963.
- Sâbûni, Nûreddin, *Mâtürîdiyye Akâidi*, çev.: B. Topaloğlu, DİP Yay., Ankara 2005.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *DİA*, c. 22, ss. 212-214.
- Suphi, Ahmed Muhammed, *Fî-İlmi'l-Kelâm: Mu'tezîle*, Beyrut 1985.
- Sülün, Murat, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar, İstanbul 2005.
- Şehristâni, Muhammed Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, tahk. A. F. Muhammed, Beyrut ts.
- Taftazâni, Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1991,
- _____, *Şerhu'l-Makâsîd*, tahk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1998.
- Watt, Montgomery, "İslâm Kelâmında İman Kavramı" (çev.: Süleyman Akkuş), *SÜİFD*, Sakarya 2005, c. 11, ss. 85-95.
- Yazıcıoğlu, M. Said, *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, Akçağ Yay., Ankara 2001.

